

Çağdaş Ortadoğu Romanında Savaşın Toplumsal ve Bireysel Yansımaları Üzerine Anlatıbilimsel Bir Karşılaştırma: Arapça *es-Sebîliyyât* ve Farsça *Dâ Romanları Örneği*”

Comparing the Narratology of the Social and Individual Reflections of War in Contemporary Middle Eastern Novels: The Case of the Arabic *es-Sebîliyyât* and Persian *Dâ Novels*

Neşe ERBAŞ¹

¹İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.E. 0000-0003-2347-1959

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Neşe Erbaş (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: neseerbas@gmail.com

Başvuru/Submitted: 15.05.2025
Revizyon Talebi/Revision Requested: 05.09.2025
Son Revizyon/Last Revision Received: 19.09.2025
Kabul/Accepted: 26.09.2025

Atıf/Citation: Erbaş, Neşe. "Comparing the Narratology of the Social and Individual Reflections of War in Contemporary Middle Eastern Novels: The Case of the Arabic *es-Sebîliyyât* and Persian *Dâ Novels*." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 47 (2025), 247-269.
<https://doi.org/10.26650/jos.1700114>

Öz

1980-1988 yılları arasında süregelen İran-İrak Savaşı'nın, özellikle kadınların ve toplumsal belleğin derinliklerinde açtığı onulmaz yaralar, çağdaş Arap ve Fars edebiyatının önemli eserlerinde yankı bulmaktadır. Bu çalışma, İsmail Fehd İsmail'in *es-Sebîliyyât* ve Seyyide Zehra Hüseyinî'nin *Dâ* romanlarını merkeze alarak, savaşın yıkıcı mirasını anlatıbilimsel açıdan çözümlemektedir. Farklı kültürel zeminlerde ve anlatım biçimleriyle örülmüş olsalar da her iki eser savaşın gölgesindeki kadın ve çocukların deneyimlerine odaklanarak benzer insani trajedileri işlemektedir. *Dâ*, İranlı bir kadının kişisel tanıklığı üzerinden savaşın acımasız gerçekliğini ve psikolojik enkazını gözler önüne sererken; *es-Sebîliyyât*, Iraklı yaşlı bir kadının perspektifinden kırsal yaşamın savaşla nasıl altüst olduğunu çarpıcı bir dille aktarır. Bu inceleme, söz konusu romanlardaki savaş temsiliini anlatıbilimsel bir yaklaşımla irdeleyerek, kadın karakterlerin merkeze alınmasının savaşın cephe gerisindeki toplumsal yapı, aile bağları ve bireysel varoluş üzerindeki sarsıcı etkilerini ne şekilde ortaya koyduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, olay örgüsünün dokunulmuş, anlatıcıların sesleri ve konumları, zamanın akışındaki kırılmalar ve karakterlerin iç dünyalarının sunumu gibi anlatısal öğeler titizlikle incelenmektedir. Arap, Fars ve Türk edebi geleneklerinin müştereklerinden beslenen bu inceleme, edebiyatın sınırları aşan ve ortak acıları anlamaya imkân tanıyan yönünü öne çıkarır. Savaşın bireysel ve kolektif hafızada yarattığı travmanın, kimlik arayışlarının ve toplumsal çözülüşün bu anlatısal stratejiler aracılığıyla nasıl etkili bir biçimde ifade edildiğini ve söz konusu eserlerin savaş edebiyatındaki özgün yerini nasıl tahkim ettiğini aydınlatmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anlatıbilim, Savaş edebiyatı, Arap romanı, Fars romanı, Karşılaştırmalı edebiyat

ABSTRACT

The deep wounds inflicted by the Iran-Iraq War between 1980 and 1988,

especially on women, and the depths of social memory are echoed in important works of contemporary Arabic and Persian literature. This study analyzes this devastating legacy of the war from a narratological perspective, focusing on Ismail Fahd Ismail's *As-Sabiliyyât* and Sayyida Zahra Husseini's *Dâ*. Although woven on different cultural grounds and narrative forms, both works deal with similar human tragedies by focusing on the experiences of women and children in the shadow of war. While *Dâ* reveals the brutal reality and psychological wreckage of war through the personal testimony of an Iranian woman, *al-Sabiliyyât* dramatically conveys how rural life is upended by war from the perspective of an elderly Iraqi woman. This study aims to examine the representation of war in these novels with a narratological approach and to show how the centralization of female characters reveals the shocking effects of war on the social structure, family ties, and individual existence behind the front lines. In this context, narrative elements such as the weaving of the plot, the voices and positions of the narrators, the breaks in the flow of time, and the presentation of the characters' inner worlds are meticulously analyzed. The analysis shows how the trauma caused by the war on individual and collective memory, the search for identity, and social disintegration can be effectively conveyed through these narrative strategies.

Keywords: Narratology, War literature, Arabic novel, Persian novel, Comparative literature

Extended Abstract

This study analyzes the lasting effects of the Iran-Iraq War, which took place between 1980 and 1988, on the individual and society, and how it is represented in contemporary Arabic and Persian fiction through a narratological approach. The war is more than just a military conflict between two countries; it is a moment of historical rupture that directly affected the lives of millions of people, shook social structures, and left deep traces in memories. In this context, literary representations of war have an important meaning in terms of both testimony and retelling. In pursuit of such a representation, this study comparatively evaluates Ismail Fahd Ismail's *as-Sebiliyyât* (1993) and Sayyide Zahra Husseini's *Dâ* (1985).

The main purpose of the research is to reveal the narrative techniques, structural elements, and theatrical frameworks through which these two novels make visible the destructive effects of war on vulnerable groups such as women, children, and civilians. In this context, the narratological analysis is deepened through elements such as the narrator's point of view, time-space fiction, plot, character construction, narrative voice, and narrative style in the novels. The emphasis on women-centered narratives in war literature enables the study to make original contributions to both the gender perspective and testimony literature. This study offers an interdisciplinary approach to understanding the impact of war on social and cultural structures in the Middle East. This comparative reading, in which Arabic and Persian literary traditions are intertwined, provides a new perspective on Middle Eastern war literature. Through women's narratives, the historical, emotional, sociological, and cultural dimensions of war are made visible. In this respect, the study contributes to literary studies as well as gender, trauma, and memory studies.

First, the autobiographical novel *Dâ* is shaped by the first-person narrative of an Iranian woman's personal experiences during the war. Through female memory, the novel brings not only an individual story but also a collective trauma shared at the national level to the literary plane. The narrator frequently jumps back and forth between events with temporal jumps while conveying the war's psychological and physical consequences. This structure shows that the

war is remembered through a fragmented and fragile memory rather than a linear flow of time. The narrative, which is shaped from time to time by interior monologues and sometimes by flashbacks, clearly demonstrates how war causes deep cracks in the individual's psyche. In this respect, the text is not only a text of testimony, but also a powerful example of women's process of making sense of the war experience.

Meanwhile, the novel *as-Sabīliyyāt* depicts the effects of the war in rural Iraq through the eyes of an old woman. Umm Qasim's character in the novel focuses on the struggle of ordinary people, especially women, who are not at the center of the war but feel its effects directly. Her inner voice makes visible the conflict between her traditional way of life and modern warfare's destructiveness. Instead of a central plot, the narrative proceeds through scenes with high emotional intensity and symbolic locations. Places such as palm groves, barns, donkeys, tombs, and cemeteries stand out as elements that simultaneously construct the spatial memory of the novel and shape the character's emotional world. In this respect, the novel presents the inner devastation of war in regions outside the direct conflict zones through daily life's silent witnesses.

In both novels, the narrators are not only observers or transmitters but also bearers of ethical, ideological, and humanitarian perspectives. While the narrator in *Dâ* reflects the extent of women's struggle during the war and their transformation through patience, resistance, and sacrifice through her own suffering, the narrator in *as-Sabīliyyāt* deals with the effects of the war on daily life within the framework of belonging, love of homeland, and longing for the past. The shaping of the narrator's voice differs in both texts. While *Da'a* continues in the form of an inner monologue with its autobiographical structure, *as-Sabīliyyāt* builds a multi-layered structure with more dramatic dialogues, third-person narration, and inner thought transitions.

In terms of time fiction, both novels have a cyclical and fractured structure rather than a linear flow. The narratives present a structure in which the past is constantly reproduced in the present and memory and trauma operate on a timeless plane. This is a technique frequently encountered in trauma narratives narratologically. The narrative constructions of the texts reflect elements such as the return to the past, the revelation of repressed memories, and the difficulty of remembering. Similarly, space is not only a physical context but also a carrier of social memory, cultural identity, and individual trauma. In both novels, places such as villages, shrines, and houses are directly related to the characters' emotional states and participate in the narrative.

When analyzed in terms of character analysis, female characters are not presented as passive and passive but as active, resilient, and transforming figures throughout the narrative. In *Dâ*, the female narrator is transformed into a subject who struggles behind the front lines, while in *as-Sabīliyyāt*, Umm Qasim is positioned as both a leader and a bearer of memory. The narratological analysis of these literary texts reveals that war is reproduced not only as a historical event but also as a site of memory at the individual, social, and cultural levels. In

these texts, war is not only the conflict itself but also a collective experience shaped in the memory of those who have to live with it and passed down from generation to generation.

By focusing on the historical, social and esthetic dimensions of both works, this comparative reading analyzes the projections of war in memory and its cultural transmission by focusing on the historical, social and esthetic dimensions of both works. These novels transcend the physical boundaries of war and reveal how it is lived and perpetuated in memories, words, recollections, and silence. These narratives, in which female characters are at the center, serve as important representations in literature on Middle Eastern war. It is hoped that this study's perspective will inspire future literary, social, and cultural research and open up new areas of discussion in terms of making women's voices visible in the face of war. In Middle Eastern literature, where literary texts function as testimonies and archives, women's narratives not only document lived experiences but also have the potential to be the voice of thousands of silenced lives.

In conclusion, the novels *Dā and as-Sabīliyāt* are two powerful texts that deeply examine the effects of the Iran-Iraq War on individuals and society and draw attention with their thematic intensity and narrative form. Despite their differences in language, style, and narrative form, these works point to the common suffering of the human psyche caused by the war. Thus, the transcultural impact of war is concretized through a comparative analysis. This study offers an original assessment of the literary representation of war by analyzing the structural elements of both works. Through narratological analysis, it reveals how war is depicted in both Arabic and Persian literature from a comparative perspective. The representation of female characters, the reconstruction of space and time, and the diversity of narrative voice make both texts unique and meaningful within the literature of war. In this respect, the study is an important contribution that addresses the relationship between war, memory, and narrative in Middle Eastern literature on a conceptual and technical level.

Giriş

Ortadoğu, jeopolitik konumu, stratejik kaynakları ve tarih boyunca süregelen küresel güç mücadeleleri nedeniyle uluslararası sistemde daima merkezi bir rol oynamıştır. Bölgenin önemi, 20. yüzyılın başlarında petrolün keşfiyle daha da artmış; enerji kaynaklarına erişim ve denetimi, yeni bir güç mücadelesinin temelini oluşturmuştur.¹ Bu dönemde İngiltere, Almanya, Fransa ve sonrasında ABD arasında Ortadoğu üzerinde yoğun bir rekabet yaşanmış; bu durum bölge halkları için uzun soluklu istikrarsızlıklara ve müdahalelere yol açmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları, Ortadoğu'daki sınırları yeniden şekillendirmiş; gizli anlaşmalar ve manda yönetimleri aracılığıyla bölgenin politik haritası dış güçlerin müdahaleleriyle yeniden kurgulanmıştır.²

Bu tarihsel ve toplumsal çerçevede, Arap ve Fars romanlarının temel anlatı özellikleri de belirginleşmeye başlamıştır. 20.Yüzyılın başlarından itibaren Arap ve Fars edebiyatlarında gözlemlenen roman türündeki dönüşümler, büyük ölçüde Batı edebiyatındaki modernist anlatı tekniklerinin etkisiyle biçimlenmiştir. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sonrası dönemde, edebi üretimde öne çıkan bireysel bilinç, kimlik arayışı, toplumsal yabancılaşma ve ruhsal çözülme gibi temalar, bu iki gelenekte karakter merkezli anlatı biçimlerinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Modern Arap romanı, Andre Gide, Marcel Proust, James Joyce, Franz Kafka ve John Dos Passos gibi yazarların geliştirdiği modernist tekniklerden beslenerek klasik anlatı formlarından uzaklaşmış; olaydan çok karakterin iç dünyasına odaklanan yeni yapılar inşa etmiştir. Bu süreçte özellikle Necip Mahfuz, Tayyib Salih, Abdurrahman Münif³ gibi yazarlar, karakter inşasında derinleşmiş ve karakteri yalnızca bir figür olarak değil, anlatının asli yapısal ögesi olarak değerlendirmiştir.⁴

Benzer biçimde, İran edebiyatında 20. yüzyılın başlarından itibaren Batı kaynaklı tekniklerin etkisiyle güçlü bir biçimsel ve tematik yenilenme süreci yaşanmıştır. Bu dönemde yazılan Fars romanlarında bireyin yalnızlığı, kimlik bunalımı ve toplumsal yabancılaşma gibi temalar, klasik anlatıdan farklı olarak derin psikolojik ve felsefi düzlemlerde işlenmiştir. Hem Arap hem de İran karakterlerin anlatıdaki işlevi dönüşüme uğramış; roman, sadece olay örgüsüne dayalı bir anlatı olmaktan çıkarak, insanın zihinsel, duygusal ve varoluşsal çatışmalarını merkezine alan çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda karakter, anlatıcının bilinçli seçimiyle artık soyutlamaların ve simgelerin taşıyıcısı hâline gelmiş, bireysel temsilden kolektif bir sembole dönüşmüştür. Özellikle Franz Kafka'nın karakter kurgularında olduğu gibi, Arap romancılar da zamanla karakteri bir kişi olmaktan çok, sistemin, tarihin ya da travmanın temsiline indirgemıştır.⁵

1 James L. Gelvin, *The Modern Middle East: A History* (New York: Oxford University Press, 2016):117-143.

2 Albert H. Hourâni, Philip Khoury ve Mâry Wilson, Çev: Es 'ad Sakr,eş-Şarkü'l-Evsâti'l -Hadis, Cilt.II, Mâdârât li-Ebhâs (Kâhire Mısır,2016):8-12.

3 Salma Khadra, Jayyusi, *Modern Arabic Fiction: An Anthology*, (New York: Columbia University Press, 2005):52-85.

4 Jesse Matz, *Tatavvürü'r-Rivâyeti'l-Hadis*, çev. Lütfiyye ed-Delîmî (Bağdat: Dârü'l-Medâ, 2016):81.

5 Fâmerz Hâceste, "Peydâyeş ve tekvîn-i român-ı fârisî", *Târih-i Edebiyyât-ı Fârisî*, Sayı. 59 No. 3 (2007):66.

Fars romanı, bu dönüşüm sürecinde karakteri iç monologlar, çoklu bilinçler, hatıralar ve rüyalar yoluyla katmanlı bir şekilde işlemeye yönelmiş; Arap romanı ise karakterin sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda yeniden üretildiği metinlere ağırlık vermiştir. Her iki gelenek de böylelikle bireyin dış dünyayla ve kendilik algısıyla kurduğu ilişkiyi anlatının merkezine alarak, klasik roman anlayışının sınırlarını aşmayı başarmıştır. Modern Arap ve Fars romanlarının ortak yönleri; anlatının odağını bireyin iç dünyasına kaydırmaları, karakteri psikolojik ve sembolik düzeyde yapılandırmaları ve modern anlatı tekniklerini yerel kültürel zeminle harmanlayarak özgün roman formları üretmiş olmalarıdır. Bu edebi dönüşüm hem biçim hem de tema açısından söz konusu edebiyatları küresel edebi arenada tanır.⁶

Bu bağlamda, savaş olgusu da Arap ve Fars edebiyatlarında sadece tarihsel bir gerçeklik değil, aynı zamanda edebi temsiliyle kültürel kimliğin, toplumsal hafızanın ve bireysel deneyimin aktarımında önemli bir araç olarak öne çıkmıştır.⁷ Savaş, insanlık tarihinin en kadim anlatı konularından biri olarak, edebi söylemin merkezinde yer almayı sürdürmüştür. Savaş edebiyatı, tarihsel belgelerden ve kroniklerden ayrılarak, deneyim merkezli bir anlatı alanı sunar. Roman, şiir ve dramatik metinler, savaşın yalnızca tarihsel sebeplerini değil, birey üzerindeki psikolojik etkilerini, toplumsal çözümleri ve travmatik izleri de edebi düzleme taşır. Bu öznel yön, okuyucunun anlatıyla duygusal ve zihinsel düzeyde bağ kurmasına olanak tanır; böylece edebiyat, tarihin sunamadığı derinlikte bir hakikati, estetik biçim aracılığıyla görünür kılar. Savaş edebiyatı, yalnızca bir anlatı türü değil; tarihsel bilincin, kültürel belleğin ve bireysel travmanın estetik düzlemde yeniden inşasını mümkün kılan çok katmanlı bir edebi formdur. Antik destanlardan postmodern romanlara kadar uzanan bu gelenek, savaşın temsil biçimlerini dönüştürmüştür; anlatıyı yalnızca geçmişin tanığı değil, geleceğe dair etik bir sorgulama alanı hâline getirmiştir.⁸

Buçalışma, *es-Sebilyât* ve *Dâ* romanlarını anlatıbilimsel(narratolojik) yöntemleincelemeyi amaçlamaktadır. Anlatıbilim, bir metnin nasıl anlatıldığına, anlatıcının konumuna, zaman-mekân kullanımına ve olay örgüsünün sunum biçimine odaklanarak, eserin yapısal derinliğini ortaya koymayı hedefler. Ayrıca, savaş edebiyatına özgü olarak kullanılan iç monologlar, bilinç akışı, rüya çözümlenmelere olanak tanıyan teknikler de anlatı çözümlenmelerinde dikkate alınacaktır.⁹

Her iki romanda da kadın karakterin yaşadığı savaş deneyimi, anlatının odak noktasını oluşturduğundan, karakter çözümlenmeleri de yöntemsel açıdan önem arz etmektedir. Bu yöntemle hem savaşın bireysel düzlemde nasıl içselleştirildiği hem de anlatıcı aracılığıyla toplumsal belleğin nasıl inşa edildiği çözümlenecektir. Böylece, çağdaş Ortadoğu romanlarında

6 Mansûr Kaysûma, *İttihâdü 'r-Rivâyeti 'l-Arabiyyeti 'l-Hadîs fi 'n-Nısfî 's-Sânî mine 'l-Karni 'l-İsrîn* (Tunûs: Daru 'l-Tûnisîyye, 2013): 39.

7 Layla Al Maleh, *Arab Voices in Diaspora: Critical Perspectives on Anglophone Arab Literature*, (Amsterdam–New York: Rodopi 2009):291-310.

8 Catharine Savage Brosman, “War and Literature” Sayı 9, No.11, (In The Johns Hopkins University Press on Behalf of The South Central Review, ABD, Baltimore Maryland,1992):85-89.

9

savaşın edebî temsili, biçim ve içerik düzeyinde çok boyutlu olarak değerlendirilmiş olacaktır.¹⁰

Bu çalışmanın temel konusu, çağdaş Ortadoğu romanında savaşın bireysel ve toplumsal düzlemde nasıl temsil edildiğini, anlatıbilimsel bir yaklaşımla incelemektir.¹¹ Özellikle İsmail Fehd İsmail'in *es-Sebiliyyât* adlı romanı ile İranlı yazar Seyyide Zehra Hüseyini'nin *Dâ* isimli otobiyografik anlatısı üzerinden, savaşın birey üzerindeki etkileri, anlatıcı bakış açıları, zaman kurgusu ve anlatı yapıları çerçevesinde ele alınacaktır. Her iki roman, savaşın yalnızca fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını; kimlik, hafıza, toplumsal çözülme ve bireysel travma gibi temalarla çok katmanlı biçimde işlendiğini göstermektedir.¹²

Bu bağlamda çalışmanın amacı, savaşın edebî temsillerinde anlatı yapısının nasıl şekillendiğini, karakter inşasında hangi psikolojik ve yapısal tekniklerin tercih edildiğini ve bu tekniklerin anlatı düzeyinde hangi işlevleri üstlendiğini ortaya koymaktır.¹³

Anlatıbilimsel çözümleme yöntemiyle, metinlerin anlatıcı konumu, zaman-mekân ilişkisi, bilinç akışı ve iç monolog gibi unsurlar mercek altına alınacak; böylece çağdaş Ortadoğu romanında savaş temalı anlatıların yapısal özellikleri açıklanacaktır. Savaş gibi travmatik deneyimlerin birey ve toplum üzerindeki etkileri, edebiyat aracılığıyla hem estetik hem de anlatıbilimsel bir düzlemde yeniden üretildiği için, bu romanlar Ortadoğu'nun kültürel ve politik atmosferine dair önemli ipuçları sunmaktadır.¹⁴

Ahmet Yıldız'ın *Abdulvehhâb 'Îsâvî'nin ed-Dîvânu 'l-İsbartî İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi* adlı çalışmada yazar, eseri yalnızca tekil bir roman üzerinden ele alarak teknik ve tematik bir çözümleme sunmuştur. Ancak söz konusu çalışmada, savaşın birey ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik anlatıbilimsel bir yöntem kullanılmamış, anlatıcı, zaman ve mekân gibi anlatı unsurları derinlemesine incelenmemiştir. Dolayısıyla kurmaca yapının çok katmanlı analizi yerine, daha sınırlı bir bakış açısıyla tematik değerlendirme yapılmıştır.¹⁵

Hasan Harmancı'nın *Abdurrahman Münif'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Romanının Teknik Yönden İncelenmesi* başlıklı çalışması da benzer şekilde, yalnızca bir romana odaklanmakta ve teknik çözümlemeyle sınırlı kalmaktadır. Her ne kadar anlatı unsurlarına yer verilmiş olsa da çalışma karşılaştırmalı bir yöntem izlemez ve çok katmanlı anlatıbilimsel bir yapı sunmaz. Ayrıca savaş temasına doğrudan odaklanılmamış; bireysel özgürlük, baskı ve iktidar ilişkileri gibi konular ön planda tutulmuştur. Toplumsal çatışmalar ve bireysel kırılmalar gibi savaş bağlamında önemli olan temalar ise sınırlı biçimde ele alınmıştır.¹⁶

10 Gerard Genette, Jane E. Lewin ve Jonathan Culler, *Narrative discourse an easy in method*, (Cornell University Press Ithaca New York, 1980):7-9.

11 Onega, Susana & Landa, Jose Angel Garcia *Narratology: An Introduction*, (London: Longman, 1996):31-59.

12 Futûhi Rudmajani, Mahmûd, *Gune-i Şinâsi-i Rivâyet-i der Dâstan-ı Farisi*, Tehran: Samt, 1391,2012):88-117.

13 Miriam Cooke, *Women and the War Story*, (University of California Press, 1997):15-33.

14 Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. 2nd ed. (Toronto: University of Toronto Press, 1997):78-85.

15 Ahmet Yıldız, *Abdulvehhâb 'Îsâvî'nin ed-Dîvânu 'l-İsbartî İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020):12-18.

16 Hasan Harmancı, *Abdurrahman Münif'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Romanının Teknik Yönden İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018):23-31.

Bu bağlamda, söz konusu çalışmalar mevcut edebî analizler arasında önemli bir yer tutmakla birlikte, bu makalenin odaklandığı anlatıbilimsel çözümleme yaklaşımından ayrılmaktadır. Bu çalışmada, Arap ve Fars edebiyatlarından iki roman karşılaştırmalı biçimde ele alınmakta, karakter, zaman, mekân ve anlatıcı yapıları gibi kurmaca unsurlar üzerinden savaşın bireysel ve toplumsal yansımaları irdelenmektedir. Böylece hem yapısal hem de tematik düzlemde çok katmanlı ve disiplinler arası bir çözümleme sunulurken, anlatıbilimsel yaklaşımın savaş temalı Ortadoğu romanlarına nasıl uygulanabileceğine dair özgün bir katkı sağlanmaktadır.¹⁷

1. *es-Sebîliyyât ve Dâ romanları*

es-Sebîliyyât, Kuveytli yazar İsmail Fehd İsmail tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, Arap edebiyatının önemli isimlerinden biridir ve bu romanında Irak toplumunun savaş sırasında yaşadığı zorlukları, özellikle de kadınların yaşantılarını öne çıkarır. *Dâ* ise İranlı yazar Seyyide Zehra Hüseyinî'nin otobiyografik romanıdır. Hüseyinî, İran-İrak Savaşı sırasında genç yaşta yaşadıklarını kendi kaleminden, doğrudan tanıklıkla anlatır. *es-Sebîliyyât*, İran-İrak Savaşı sırasında Irak'ın güneyinde yer alan küçük bir köyde geçer. Romanın merkezinde yaşlı bir kadının anlatımı yer alır. Bu kadının gözünden savaşın toplum üzerindeki yıkıcı etkisi, özellikle kadınların yaşadığı acılar, korkular ve sabırla verdikleri mücadele anlatılır. Eserde kadınlar, savaşın sessiz ama direngen tanıklarıdır.¹⁸ Anlatım oldukça canlı, duygusal ve zaman zaman dramatiktir. Roman, otobiyografik olduğu için duygu yoğunluğu yüksektir. Gerçek isimler, mekanlar ve olaylarla yazılmıştır.¹⁹

es-Sebîliyyât'ta karakterler daha sembolik ve toplumu temsil eder niteliktedir. Kadınlar kolektif birer figür olarak çizilir. Her biri savaşın farklı yönlerini temsil eder: sabır, umut, yas, direniş. Erkek karakterler daha arka planda kalır. *Dâ*'da karakterler çok daha kişiseldir. Ana karakter yazarın kendisidir. Onun ailesi, arkadaşları, komşuları ve şehir halkı, doğrudan anlatının içindedir. Her karakterin kişisel bir öyküsü, geçmişi ve psikolojik derinliği vardır. Okur, karakterlerle bağ kurabilir. *es-Sebîliyyât* savaşın toplumsal boyutunu, özellikle de Iraklı sivillerin yaşadıklarını anlatır. Köy halkının günlük yaşamı, savaşla birlikte bozulur; kadınlar hem evlerini hem değerlerini ayakta tutmak için mücadele eder. *Dâ* ise savaşın bireysel ve psikolojik boyutunu öne çıkarır. Ana karakterin gözünden, savaşın nasıl bir anda evin içine girdiği, çocukların nasıl büyümeye zorlandığı, bir genç kızın nasıl yetişkin sorumluluğu üstlendiği işlenir.²⁰

es-Sebîliyyât, Arap halk kültürünü ve yerel değerleri öne çıkarırken daha seküler bir bakış açısıyla yazılmıştır. Dini öğeler yer yer geçse de temel vurgu toplumsal yaşam ve insani duygular üzerinedir. *Dâ* ise yoğun şekilde İslami ve İran milli kimliği ile şekillenmiş bir eserdir. İmam Hüseyin ve Kerbela metaforları, sabır, şehadet ve vatan sevgisi gibi temalar ön plandadır. Roman aynı zamanda ideolojik bir misyon da taşır.²¹

17 Rimmon-Kenan, Shlomith, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, (London: Routledge, 2002):59-67.

18 İsmâil Fehd İsmâil, *es-Sebîliyyât*, II. baskı (İn-Neşr Novâ, 2017):7,13.

19 Seyyide Zehrâ Hüseyinî, *Dâ: Hatırât-ı Zehrâ Hüseyinî*, (Tahran: İntişarât-ı Surey-i Mehr, 2009),13-25, 87-110.

20 Hüseyinî, *Dâ*, (2009):16, 19.

21 Milani Farzaneh, *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1992):125-131.

es-Sebîliyyât ve *Dâ Romanlarının Karşılaştırmalı Özellikleri*

Özellik	<i>es-Sebîliyyât</i>	<i>Dâ</i>
Tür	Kurgu roman	Otobiyografik anı-roman
Anlatıcı	Yaşlı bir kadın (kurmaca karakter)	Yazarın kendisi (birinci kişi tanıklık anlatısı)
Olay Yeri	Irak'ın güneyinde yer alan bir köy	İran'ın Hürremşehr şehri
Tema	Toplumsal direniş, savaşın kırsal yaşama etkisi, kadınların sessiz gücü	Bireysel travma, dini kimlik, kadın cesareti ve direniş
Anlatım Üslubu	Sakin, edebi, gözlemci	Duygusal, yoğun, içten
Dini Vurgu	Arka planda, dolaylı	Ana tema olarak belirgin ve doğrudan

Her iki roman da savaşın sadece cephede değil, evlerde, sokaklarda, kadınların kalplerinde de yaşandığını gösterir. Ancak biri (*es-Sebîliyyât*) daha dış gözlemci bir dil ve kolektif temsil sunarken, diğeri (*Dâ*) doğrudan yaşanmışlıkla bireysel hafızanın gücünü ortaya koyar. Bu yönleriyle, birbirlerini tamamlayan ama farklı perspektiflerden seslenen iki önemli edebi metin olarak değerlendirilebilirler.²²

1.1. *es-Sebîliyyât* Romanı

İsmail Fehd İsmail'in *es-Sebîliyyât* adlı romanı, İran-İrak Savaşı'nın bireysel ve toplumsal düzeyde yarattığı yıkımı; zorunlu göç, bellek, kayıp ve direnç temaları etrafında yapılandırılmış güçlü bir anlatı örneğidir. Romanın merkezinde yer alan Ümmü Kasım karakteri, savaş nedeniyle terk etmek zorunda kaldığı köyüne ve eşinin mezarına duyduğu aidiyet hissiyle şekillenen bir iç yolculuğa çıkar. Bu bağlamda, anlatı yalnızca fiziksel bir seyahati değil; aynı zamanda belleğin yeniden inşasını, kaybın anlamlandırılmasını ve bireyin geçmişle hesaplaşma çabasını simgeleştiren çok katmanlı bir yapı arz eder. Roman, Ümmü Kasım'ın Nəcəf'e göç ettikten sonraki uyum sorunları, eşinin kaybı ve eski yaşamına dair hatıralarıyla başa çıkamaması çerçevesinde şekillenir. Karakterin eşinin mezarını yeniden ziyaret etme arzusu, onu geçmişin izlerini takip ederek yalnız bir yolculuğa sürükler. Bu yolculuk süresince eşeği Kademe Hayr'la kurduğu sembolik iletişim ve iç diyaloglar, karakterin yalnızlığına, ruhsal direncine ve yaşayla kurduğu metafizik bağa işaret eder²³.

Anlatının temelinde, savaşın fiziksel yıkımından çok, açtığı ruhsal ve toplumsal yaraların işlendiği görülür. Ümmü Kasım'ın bireysel hafızasında canlanan göç travması, mekânsal aidiyet arayışı ve geçmişe tutunma çabası; iç monologlar, anılar, rüyalar ve semboller aracılığıyla zenginleştirilmiş anlatı stratejileriyle aktarılır. Bu yönüyle eser, geleneksel anlatım biçimlerinin ötesine geçerek modern ve anlatıbilimsel bir kurgu sergiler. Roman, bireysel bir karakter

22 Fatemeh Keshavarz, *Jasmine and Stars: Reading More Than Lolita in Tehran* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007):97-104.

23 İsmâil, *Sebîliyyât*, 2. baskı (İn-Neşr Novâ, 2017): 23,30.

üzerinden savaşın toplumsal düzeydeki yıkıcılığını anlatırken, aynı zamanda kadın belleğinde savaşın nasıl kalıcı izler bıraktığını da gösterir. Ümmü Kasım'ın eşi Ebu Kasım'ın savaş sırasında aceleyle ve vasiyetine aykırı biçimde defnedilmesi, onun hem kişisel huzursuzluğunu hem de kültürel aidiyet sorununu derinleştirir. Bu durum, yaşlı kadının eşinin kalıntılarını doğduğu topraklara taşımak üzere çıktığı uzun ve tehlikeli yolculuğun başlıca motivasyonudur.²⁴

Yolculuk boyunca karşılaşılan coğrafi engeller, askerî bariyerler ve Ümmü Kasım'ın iç dünyasında yaşadığı çelişkiler, anlatının dramatik gerilimini artırır.²⁵ Kurumuş nehir yatakları, terk edilmiş köyler, geçmişin hayal kırıklıkları ve rüya sekansları, anlatıya hem zamansal hem de mekânsal derinlik katar. Kademe Hayr ile kurulan bağ ise yalnızca fiziki bir dostluk değil, geçmişe, aidiyete ve dirence dair sembolik bir ilişkidir. Romanın dikkat çeken bir diğer yönü, savaş sonrası yeniden inşa edilen yaşama ilişkin pasif değil aktif bir kadın figürü sunmasıdır. Ümmü Kasım, yalnızca anıların izini süren değil; türbe örtüsünü onaran, gül fidanlarını sulayan ve terk edilmiş evlerin bahçelerinde hayat yeşerten bir figür olarak direnişin aktif öznesidir. Askerî yetkililerle giriştiği tartışmalar ve doğaya dair önerileri, onun toplum içindeki görünmez kadın varlığının nasıl güçlü bir etki alanı yaratabildiğini ortaya koyar.²⁶

Roman da Ümmü Kasım'ın eşinin mezarına dair verdiği karar, aidiyet, sadakat ve bireysel hafıza kavramlarının en somut hâlini alır. Eşinin mezarını doğduğu köy olan Sebilyyât'a nakletmeye karar vermesi hem dinî hem de kültürel kodlara dayanan bir bağlılığın göstergesidir. Mezarlık mekânının bu denli önemli bir temsile dönüşmesi, romanın aidiyet, ölüm ve direniş bağlamındaki anlatı eksenini belirginleştirir. Tüm bu yönleriyle *es-Sebilyyât*, bireysel bir yolculuk üzerinden savaşın yıktığı hayatlara, geçmişe tutunma çabasına ve bellekle kurulan ontolojik bağa odaklanan güçlü bir savaş anlatısıdır. Roman hem anlatı tekniği hem de içerik düzeyinde modern Arap romanının en özgün örneklerinden biri olarak, savaşın kadın belleğindeki yankılarını çarpıcı biçimde edebi dile taşır.²⁷

1.2. *Dâ Romanı*

Seyyide Zehra Hüseyini'nin *Dâ* adlı eseri, İran edebiyatında özellikle kadın anlatıları ve savaş edebiyatı bağlamında dikkate değer bir yere sahiptir. Kitap, yazarın çocukluk yıllarından başlayarak, İran-İrak Savaşı süresince ve sonrasındaki dönemi kapsayan yaşam öyküsünü ayrıntılı biçimde aktaran bir anı-romandır. Otobiyografik niteliği sayesinde, bireysel bir hafıza ile kolektif bir tarih anlatısı ustalıklı iç içe geçmiştir.²⁸

Kitapta Zehra Hüseyin yalnızca savaşın fiziksel yıkımını değil, aynı zamanda bu yıkımın

24 Nadjé Sadig Al- Ali, *Iraqi Women: Untold Stories from 1948 to the Present*, (Zed Books London 2007):132-145.

25 Monika Fludernik, *An Introduction to Narratology*, (London: Routledge, 2009):25-38.

26 Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction*, (Chicago: University of Chicago Press, 1983):214-225.

27 Marilyn Booth, "History in Fiction, Fiction in History: The Arabic Historical Novel," *Poetics Today* cilt.35, Sayı.2 (Duke University Press Durham, North Carolina, ABD, 2014): 325–367.

28 H. Porter Abbott, *The Cambridge Introduction to Narrative*. 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008):98-132.

kadınlar, çocuklar ve aile yapıları üzerindeki yıpratıcı etkilerini de gözler önüne serer. Roman, yazarın çocuk yaşta Irak'ta başlayan hayatını, ailesinin İran kökenli oluşu nedeniyle karşılaştığı kimlik sorunlarını ve göç sürecini detaylı bir şekilde işler. Özellikle İran'a dönüş yolculuğu, yazarın kişisel dönüşümünün önemli bir kırılma noktasını oluşturur.²⁹

Zehra, çocukluk ve gençlik yılları, baba figürünün hem aile içindeki sevgi kaynağı hem de politik faaliyetleri nedeniyle aileye yönelik baskıların merkezi haline gelmesiyle dramatik bir boyut kazanır. Baba karakteri üzerinden hem İran-Irak sınırında yaşayan Kürt kökenli halkların durumu hem de dönemin siyasi atmosferi okura sunulur. Bu anlatımda sadece bireysel bir baba-kız ilişkisi değil, aynı zamanda ideolojik bir duruş, inanç temelli bir mücadele ve aile içi dayanışmanın önemi vurgulanır.³⁰

Eserin ilerleyen bölümlerinde Zehra'nın İran'daki yaşamı, savaşın patlak vermesiyle birlikte köklü bir şekilde değişir. Bu noktadan itibaren Zehra, bir anne, bir sağlık gönüllüsü, bir lojistik destekçi ve zaman zaman cephe hattına yakın çalışan bir direnişçi olarak karşımıza çıkar. Kadınların savaş sürecinde üstlendikleri roller, sadece arka planda kalmakla sınırlı kalmaz; aksine savaşın aktif öznesi olarak kendilerini gösterirler. Zehra Hüseyin'in anlattıkları, kadınların tarih yazımındaki görünmezliğine karşı güçlü bir tanıklık ve direniş oluşturur. Kitap boyunca yalnızca yazarın yaşadığı fiziksel zorluklar değil, aynı zamanda psikolojik travmaları, korkuları, inançları ve hayal kırıklıkları da çarpıcı bir dille anlatılır. Hafızaya kazınmış imgeler –örneğin babasının hapisteki hali, ailesinin istihbarat baskısıyla yüzleşmesi, savaşın ortasında hayatın akışını sürdürme çabaları– okuyucuda hem empatik hem de düşünsel bir farkındalık oluşturur.³¹

Zehra Hüseyini'nin anlatımı, sade ama çarpıcı bir dil kullanımıyla dikkat çeker. Bireysel gözlem ve hatıralar aracılığıyla kolektif hafızaya ulaşan metin, sadece bir kişinin değil, bir neslin ve hatta bir halkın yaşadığı trajediyi görünür kılar. Yazarın olayları aktarırken zaman zaman duygu yoğunluğu yaşaması ve röportaj sürecinin zorlukları da metne yansıtılmıştır. Bu yönüyle kitap, anlatının kurgu olmadığını, gerçek bir yaşamın, yaşanmışlıkların ürünü olduğunu sürekli hatırlatır. *Dâ* romanı, savaş edebiyatı içinde farklı bir yerdedir çünkü savaşın erkek merkezli anlatılarının dışında, kadın deneyimini merkeze alır. Roman, kadınların savaşta nasıl aktif bir özne olduklarını, nasıl direndiklerini ve nasıl fedakârlıklarda bulduklarını ortaya koyar. Bu bağlamda eser, sadece bir otobiyografi ya da hatıra kitabı değil, aynı zamanda sosyolojik ve tarihsel bir belge niteliği de taşır.³²

Dâ, bireysel bir yaşam öyküsünden yola çıkarak toplumsal belleğin şekillenmesine katkı sağlayan hem kadınların savaş deneyimini hem de savaşın toplumsal yapıya etkisini derinlemesine işleyen kıymetli bir eserdir. Bu yönüyle, özellikle Ortadoğu'daki savaşların toplumsal sonuçlarını anlamak isteyen araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

29 Elham Gheytañchi, "Sacred Defense, Sacred Narrative: Iranian Women Writing on the Iran-Iraq War," *Middle East Critique Cilt. 19*, Sayı. 2, (Londra: Taylor-Francis, 2010):129-132.

30 Farzaneh, *Words Not Swords: Iranian Women Writers and the Freedom of Movement*, (2011):198-201.

31 Afsaneh Najmabadi, *The Erotic Vatan Homeland as Beloved and Mother: To Love to Possess and to Protect*, (University of California Press Berkeley, California, ABD 2005):85-113.

32 Ahmed Karimi-Hakkak, *Voicing the Voiceless: Women War and Memoir in Iranian Literature In Contemporary Persian Literature: A Critical Introduction*, edited: Kamran Talattof, (New York: Routledge, 2015):201-220.

2. *es-Sebîliyyât* ve *Dâ* Romanlarının Anlatıbilimsel Karşılaştırılması

Karşılaştırmalı edebiyat, farklı uluslara, dillere ve kültürel geleneklere ait edebi metinler arasındaki tarihsel, estetik ve düşünsel ilişkileri inceleyen disiplinlerarası bir alandır. Bu yaklaşım, yalnızca edebi benzerlikleri saptamakla kalmaz; aynı zamanda metinler arası etkileşimi, kültürel aktarım süreçlerini ve tarihsel bağlamların metin üzerindeki etkilerini de analiz eder. Modern edebiyat eleştirisinin temel dayanaklarından biri haline gelen bu disiplin, edebi türlerin biçimsel dönüşümlerini, ortak temaların farklı coğrafyalarda nasıl işlendiğini ve ulusal edebiyatların küresel literatürdeki konumunu açıklamada önemli katkılar sunar. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Fransız akademik çevrelerinde gelişen karşılaştırmalı edebiyat anlayışı, zamanla Avrupa dışı edebiyatların da dâhil edildiği daha kapsayıcı bir yapıya evrilmiştir. Bu evrim, edebi üretimin yalnızca Batı merkezli kodlarla değil, çoklu merkezlerden yükselen anlatılarla da şekillendiğini göstermiştir. Bu çerçevede, edebiyat tarihini yalnızca ulusal sınırlar içinde ele almak yerine, edebi ilişkiler ve anlatı örüntüleri üzerinden ulus ötesi bir düzlemde değerlendirmek mümkün hâle gelmiştir.³³

Karşılaştırmalı edebiyatın temel koşulu, ele alınan metinler arasında tarihsel, kültürel veya tematik bağların bulunmasıdır. Yalnızca yüzeysel benzerliklere dayanan karşılaştırmalar yerine, metinlerin ait olduğu toplumsal bağlamlar, yazarların dünya görüşleri ve anlatı stratejileri göz önünde bulundurularak yapılan karşılaştırmalar, bu alanda anlamlı sonuçlar doğurur. Bu bağlamda, tarihsel bağlamın merkezinde savaş, göç, kimlik, hafıza ve kadın temsili gibi dinamiklerin yer aldığı Ortadoğu romanları, karşılaştırmalı edebiyat açısından oldukça zengin bir inceleme alanı sunmaktadır.³⁴

Bu teorik zemin doğrultusunda, İran ve Irak gibi kültürel, mezhepsel ve tarihsel olarak yakın ama aynı zamanda farklı siyasi deneyimlere sahip iki ülkede kaleme alınmış *Dâ* (Seyyide Zehrâ Hüseyinî) ve *es-Sebîliyyât* (İsmail Fehd İsmail) romanları, karşılaştırmalı bir okumayla değerlendirilmeye açıktır. Her iki eser, savaşın sivil hayatta yarattığı tahribatı kadın karakterlerin bakış açısından ele alması bakımından dikkat çekici benzerlikler taşımaktadır. Fakat aynı zamanda, bu anlatıların biçimsel yapıları, zaman ve mekân kurguları, anlatıcı odağı ve edebi tür bakımından gösterdikleri farklılıklar, karşılaştırmalı edebiyat yönteminin sunduğu çok boyutlu analiz olanaklarıyla daha derinlemesine değerlendirilebilir. Bu nedenle, *Dâ* ve *es-Sebîliyyât* romanları, yalnızca savaşın Ortadoğu toplumlarında bıraktığı derin izleri anlamak için değil, aynı zamanda bu izlerin anlatı formuna nasıl dönüştüğünü, hafızada ve dilde nasıl şekillendiğini görmek için de karşılaştırmalı edebiyatın eleştirel araçlarıyla okunmalıdır.

2.1. Romanların Kimliği: Tür, Kaynak ve Yapı

Her iki roman da savaş bağlamında şekillenen anlatılardır; ancak kaynak, tür ve kurgu yönünden ayrışırlar. *Dâ*, Seyyide Zehra Hüseyinî'nin otobiyografik anılarına dayanan, gerçek

33 Muhammed Ğanîmî *el-Hilâl, el-Edebü'l-Mukârin*, Baskı 9, (Neşrü'n- Nahda, Kâhire Mısriyye ,2008):8-21.

34 Marius François Guillard, *el-Edebü'l-Mukârin*, Çev: Henrî Zeğab, Baskı.2 (Dâr Ubeydât Beyrût 1988):15.

olayların bireysel tanıklıkla harmanlandığı belgesel-otobiyografik savaş anlatısıdır. Metin, bir roman olmakla birlikte, anlatıcının bire bir yaşadığı olaylara dayandığı için tarihsel belge niteliği de taşır. Bu yönüyle edebî kurgu ile tarihsel gerçeklik arasında konumlanır. Ayrıca bellek yazını ve kadın anlatıları içinde önemli bir yere sahiptir. Yazar, İran-İrak Savaşı sırasında bir genç kız olarak yaşadıklarını yazıya dökerek hem kendi hafızasını hem de savaşın kadın yüzünü edebi biçimde kayıt altına alır.³⁵

Buna karşılık, *es-Sebilyyât*, İsmail Fehd İsmail'in kurmaca tekniklerle oluşturduğu, savaşın sivil halk üzerindeki etkilerini konu edinen toplumsal savaş romanıdır. Roman, özellikle Irak'ın güneyinde geçen bir köy hayatını ve savaşın bu hayata getirdiği dönüşümü anlatır. Kurgu ve karakterler kurmacaya dayanır; ancak anlatı, yaşanan tarihsel gerçeklikten beslenir. Dolayısıyla *es-Sebilyyât*, gerçekliğin sanat yoluyla temsiline yönelmiş bir kurmaca-tanıklık romanıdır.³⁶

2.2. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Dâ, birinci tekil şahıs anlatıcı ile yazılmıştır. Anlatıcı aynı zamanda olayların başkahramanıdır.³⁷ Bu, anlatıda hem kişisel hem de duygusal bir yoğunluk yaratır. Homodiyetik anlatıcı, anlatıyı içten ve doğrudan bir şekilde kurar. Tanıklık üzerinden ilerleyen bu yapı, okuyucunun karakterle özdeşleşmesini kolaylaştırır. Yani anlatının bakış açısı iç bakış (interior view) düzeyinde ilerler; anlatıcı yalnızca dış dünyayı değil, kendi iç dünyasını da aktarır.³⁸

es-Sebilyyât'ta ise üçüncü şahıs anlatıcı (heterodiyetik) tercih edilmiştir. Anlatıcı dışsaldır; olaylara doğrudan karışmaz. Ancak roman, yaşlı bir kadın karakterin düşüncelerine, gözlemlerine ve hafızasına odaklanarak ilerlediği için sabit içsel odaklanmaya sahiptir. Burada anlatıcının sesiyle karakterin bakışı örtüşmesine de karakterin dünyası, anlatının ana eksenini oluşturur. Böylece romanın bakış açısı hem dışsal (dış gözlem) hem de karakterin zihnine yönelmiş içsel odaklanmayı bir arada barındırır.³⁹

2.3. Romandaki Olaylar ve Olay Örgüsü

Anlatıbilim, bir metindeki olayların dizilişi, anlatıcı konumu, zaman-mekân kullanımı ve anlatım teknikleri gibi yapısal unsurların incelenmesine olanak tanır. Bu bağlamda *Dâ* ve *es-Sebilyyât* romanları, savaşın bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerini farklı anlatı yapılarıyla yansıtan iki örnek olarak ön plana çıkar. Her iki eserde de olaylar, yalnızca tarihsel bir bağlamın yeniden aktarımı değil, aynı zamanda hafıza, travma ve kimlik meselelerinin anlatısal temsiline zemin oluşturmaktadır.⁴⁰

35 Sidonie Smith, and Julia Watson. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*, 2nd ed. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2019):168-174.

36 Micheal Toolan, *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. 2nd ed. (London: Routledge, 2001):60-105.

37 Şaban Sağlık, *Yorum Anlatı Yorum*, Baskı.1 (Hece Yayınları, 2014):213.

38 Cohn, Dorrit, *The Distinction of Fiction*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999): 50-135.

39 Mesut Tekşan, *Roman Teknikleri*, Baskı.1 (Paradigma Akademi, 2021):42.

40 David Herman, *Basic Elements of Narrative*, (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009): 47-92.

Dâ, romanında olay örgüsü, doğrudan yaşanmışlıklar temelinde şekillenen bir anlatı olarak yapılandırılmıştır. Roman, anlatıcının çocukluğundan başlayarak İran-Irak Savaşı sürecinde yaşadığı deneyimleri kronolojik olarak aktarır. Bu olay dizisi içerisinde savaşın başlaması, aile fertlerinin dağılması, cephe gerisindeki lojistik destek faaliyetleri, cenazelerin taşınması ve sonrasında yaşanan psikolojik çözümler gibi temalar, anlatıcının gözünden aktarılır.⁴¹

Olay örgüsünün temel taşıyıcısı, anlatıcının tanıklığıdır; dolayısıyla metnin anlatısal yapısı, tanık anlatıcı ekseninde inşa edilmiştir. *Dâ*'daki olaylar, yalnızca dışsal gelişmelerden ibaret değildir; aynı zamanda anlatıcının iç dünyasında yaşadığı dönüşüm de olay dizisinin bir parçası hâline gelir. Özellikle savaşın başlamasıyla birlikte anlatıcı, pasif bir gözlemciden aktif bir özneye dönüşür.⁴²Bu dönüşüm, olay örgüsünde bir kişisel gelişim çizgisi (Bildungsroman benzeri bir yapı) olarak da okunabilir. Anlatı zamanının doğrusal ilerleyişi, travmatik deneyimlerin adım adım katmanlaşmasını ve anlatıcının psikolojik derinleşmesini yansıtan bir işlev görür.⁴³

es-Sebîlyât romanında ise olay örgüsü, kronolojik süreklilikten ziyade, epizodik ve hatırlamaya dayalı bir yapı etrafında şekillenir. Roman, yaşlı bir kadın olan Ümmü Kasım'ın hafızası üzerinden ilerleyen olaylara dayanır. Anlatının akışı, geçmiş ile şimdi arasında gidip gelen bir yapıda kurulur. Bu doğrultuda, savaşın başlangıcından ziyade savaşın etkilerinin köy hayatını nasıl dönüştürdüğü, toplumsal dokuda ne tür yarıklar oluşturduğu ve bireysel bellekte nasıl izler bıraktığı sorularına odaklanılır.⁴⁴

es-Sebîlyât'ta olay örgüsünün temel kurgusal stratejisi, sessizliğin ve geri dönüşlerin anlatıdaki işleviyle ilgilidir. Anlatı zamanında çok sayıda sıçrama bulunmakta, olaylar doğrusal bir seyir izlemeden, belleğin çağrışımları aracılığıyla anlatıya dahil edilmektedir. Bu durum, romanın olay örgüsünde fragmanter ve dairesel bir anlatı yapısı oluşturur. Özellikle Ümmü Kasım'ın geçmişe dair anılarını hatırlarken yaşadığı zihinsel dalgalanmalar, olay örgüsünün belirsizleşmesine yol açar ve metni daha çok bilinç akışı ve iç monolog teknikleriyle örülmüş bir yapı hâline getirir.⁴⁵

Her iki eserde de olay örgüsü, klasik dramatik yapının (serim-düğüm-çözüm) dışında kurgulanmıştır. *Dâ*'da olaylar anlatıcının kişisel ve toplumsal düzlemde yaşadığı dönüşüm çizgisiyle bütünleşirken; *es-Sebîlyât*'ta olaylar, anlatıcının hafızasında kırık bir biçimde var olan geçmişin parçalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Bu yapı, anlatıbilimsel açıdan *Dâ*'yı daha çok tanıklık anlatısı, *es-Sebîlyât*'ı ise bellek anlatısı kategorisine yerleştirmeyi mümkün kılar. Ayrıca olay örgüsü bakımından her iki metin, savaşın cephe önünden ziyade cephe gerisindeki hayatta kalma mücadelelerine, gündelik yaşam pratiklerine

41 H. Porter Abbott, *The Cambridge Introduction to Narrative*. 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008):30-150.

42 Okay Orhan, *Roman ve Gerçeklik: Anlatı Üzerine Düşünceler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002):72- 112-138.

43 Peter Brooks, *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984):325-330.

44 Gürsel Aytaç, *Roman Sanatı ve Roman Teorisi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990):55.

45 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005):44-46.

ve kadınların deneyimlediği görünmeyen yıkımlara odaklanmalarıyla benzerlik gösterir. Ancak bu ortaklık, farklı anlatı teknikleriyle farklı biçimlerde sunulmuştur: *Dâ*, somut eylem ve zaman çizgisiyle hareket ederken; *es-Sebîliyyât*, belirsizliğin ve sessizliğin etrafında kurulan bir olay yapısını benimser.⁴⁶

Dâ ve *es-Sebîliyyât* romanlarında olay örgüsü, yalnızca olayların ardışık biçimde sunulması değil; anlatıcının deneyim ve hafızasıyla şekillenen, çok katmanlı ve çok zamanlı bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Her iki eserin olay örgüsü, klasik kurmaca yapılarından saparak, savaşın birey üzerindeki etkilerini hem içerik hem de biçimsel düzeyde görünür kılan özgün anlatı stratejileri sunmaktadır. Bu anlatısal tercihler, edebi temsillerin savaş sonrası bireysel ve toplumsal hafızanın yeniden inşasında oynadığı rolü anlamak açısından son derece değerli veriler sunmaktadır.⁴⁷

2.4. Anlatı Yapısı ve Zaman Kurgusu

Dâ, savaşın içinden bir tanıklık sunduğu için anlatı yapısı geriye dönüşlü ve parçalıdır. Analepsis (geri dönüş) ve prolepsis (ileriye sıçrama) teknikleri, metnin zaman düzlemini kırar. Bu anlatı stratejisi, savaşın ve travmanın hafızadaki yansımalarına uygun düşer. Anlatı zamanı ile anlatılan zaman arasındaki mesafe, anlatıcının yaşadığı olayları yeniden inşa etmesine olanak sağlar. Zamanın bu kırıklı yapısı, anlatıya bireysel belleğin dağınık ve duygusal doğasını yansıtır.*es-Sebîliyyât*'ta ise anlatı daha çok kronolojik bir yapıya sahiptir. Zaman dizisi genellikle doğrusal ilerler; köy hayatı ve savaşın etkileri adım adım aktarılır. Ancak yaşlı karakterin geçmişe dair anıları ve iç monologları zaman zaman anlatı akışını kırar. Bu da romanın tek boyutlu bir zaman anlayışına sıkışmamasını sağlar.⁴⁸

Fabula – Sujet ayrımı açısından doğrusal olmayan anlatı, her iki metinde de *fabula* (olayların kronolojik dizimi) ile *sujet* (anlatının sunulduğu sırası) arasında fark gözlenir⁴⁹. *es-Sebîliyyât*, yaşlı bir kadının yolculuğu ekseninde yapılandırılmış görünse de, anlatı süreklilik göstermeyen, iç içe geçmiş anı parçalarıyla ilerler. Benzer biçimde, *Dâ* romanında da anlatı, savaşın kronolojik seyirinden ziyade, anlatıcının duygusal yoğunluklarına göre şekillenir. Her iki romanda sujet düzlemi, okuyucunun karakterin ruhsal süreçlerini izleyebilmesine olanak tanır.⁵⁰

Analepsis (geriye dönüş) belleğin zamanı örmesi ise, *es-Sebîliyyât* romanında sıkça kullanılan analepsis yapısıyla belleğin kurucu rolünü vurgular. Ümmü Kasım'ın eşini kaybettiği gün, çocukluğundaki anılar ya da göç öncesi huzurlu günler sürekli olarak geri çağrılır. Bu teknik, onun geçmişe takılı kalmış iç dünyasını görünür kılar. *Dâ*'da da savaşın ortasında sık sık geçmişe dönüşler yapılır; aile anıları, okul yılları, babasıyla ilgili hatıralar gibi anlatılar,

46 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994):137-151.

47 Jale Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000):15-45.

48 Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Teknikleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001):49-70.

49 Meir Sternberg, *Expositional Modes and Temporal Ordering in Fiction*, (Bloomington: Indiana University Press, 1978):107-163.

50 Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, (2021) :27-36.

anlatıcının bugünkü psikolojik konumunu anlamlandırmak için işlevselleştirilir. Böylece analepsis, iki metinde de karakterin zihinsel çözülmesini destekleyen anlatı stratejisi hâline gelir.⁵¹

Prolepsis (ileriye sıçrama) bağlamında beklentiler ve korkular, her iki romanda da geleceğe dair sezgiler ve korkular, anlatının ilerleyişinde önemli bir yer tutar. *es-Sebîliyyât*'ta Ümmü Kasım'ın köyüne döndüğünde neyle karşılaşacağına ilişkin zihinsel projeksiyonları, anlatının proleptik katmanlarını oluşturur. *Dâ*'da ise anlatıcı, cepheye gidişin sonuçlarını, şehitlik ihtimalini veya ailesinden kopmayı zihninde önceden yaşar. Prolepsis, bu bağlamda geleceğe değil, karakterin şimdiki zamanda şekillenen korku ve umutlarına ayna tutar. Zamanın süresi hızlandırma ve yavaşlatma, her iki eserde de anlatı zamanının süresi ritmik olarak değişir.⁵²

es-Sebîliyyât'ta çocukların evlilikleri veya göç süreci birkaç cümlede geçerken, eşin mezarı başında geçirilen zaman sayfalarca detaylandırılır. *Dâ*'da da benzer biçimde, sıradan günler hızlıca geçerken, bir arkadaşın ölümü ya da yaralı taşıma sahneleri ayrıntılı olarak işlenir. Bu durum, yazarların anlatsal vurguyu duygusal yoğunluğa göre şekillendirdiğini gösterir. İteratif zaman tekrar eden duygusal eylemler, tekrarlanan olaylar veya ifadeler aracılığıyla zamanın döngüsel yapısı pekiştirilir.⁵³ *es-Sebîliyyât*'ta “her sabah eşinin sesini anımsamak” ya da “her gece rüyasında görmek” gibi iteratif anlatılar, Ümmü Kasım'ın yas sürecinin zamansızlığını ifade eder. *Dâ*'da da cephede tekrar eden görevler, dualar ya da şehit definleri bu tür bir döngüsel zaman algısı yaratır. Bu yapı, savaşın birey üzerinde oluşturduğu süreklilik hissiyle iç içe geçer. İçsel zaman – Takvimsel zaman ayrımı, her iki metinde de içsel zaman, takvimsel (dışsal) zamandan belirgin biçimde ayrılır.⁵⁴

es-Sebîliyyât'ta dış dünyada yıllar geçerken, Ümmü Kasım'ın zihninde zaman neredeyse donmuştur. O hâlâ eşiyile yaşadığı anlarda, çocuklarının çocuk olduğu günlerde yaşamaktadır. *Dâ*'da da anlatıcının zaman algısı, savaşın gidişatına göre değil; yaşadığı duygusal yoğunluklara göre şekillenir. Bu durum, anlatılarda zamanı lineer olmaktan çıkararak içsel bir hafıza alanına dönüştürür. Epifaniler zamanın duygusal yoğunluk noktaları, zamanın belirli anlarda kristalleştiği epifani sahneleri, her iki metinde de dikkat çeker. *es-Sebîliyyât*'ta musluktan akan suyun yeniden görülmesi, yalnızca günlük yaşamın bir detayı değil, aynı zamanda yaşamın devam ettiğine dair ruhani bir farkındalık anıdır. *Dâ*'da da benzer şekilde, bir şehidin defni sırasında zaman adeta donar ve anlatıcı bu sahnede hayatın anlamına dair derin bir sorgulama yaşar. Bu epifanik anlar, anlatının duygusal doruklarını oluşturur.⁵⁵

Dairesel zaman ve tekrar, her iki romanda da zamanın dairesel işlediği görülür. *es-Sebîliyyât*'ta geçmişe dönme arzusu, karakterin yaşamının merkezinde yer alır. Ümmü Kasım köyüne dönmek ister; ama döndüğü yer, belleğindeki yerle örtüşmez. *Dâ*'da da anlatıcı savaşın sona erdiğini

51 Manfred Jahn, Çev: Bahar Dervişcemaloğlu, *Anlatıbilim Anlatı Teorisi El Kitabı*, Baskı 3, (Dergâh Yayınları 2020): 99.

52 Tzvetan Todorov, *Poetikaya Giriş*, Çev. Tomris Uyar, (İstanbul: Metis Yayınları 2001):52.

53 Rimmon-Kenan Shlomith, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, 2nd ed. (London: Routledge, 2002):60.

54 Shlomith, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, (London: Routledge, 2002):26.

55 James Joyce, *Stephen Hero*, Ed. Theodore Spencer, (New York: New Directions, 1963):211-213.

düşünse de zihinsel olarak hâlâ savaşın içindedir. Sürekli geçmiş olaylara dönmesi, zamanın onun için ilerlemediğini gösterir. Bu dairesellik, savaşın ve kaybın kalıcı etkisini gözler önüne serer. Zamanın anlatsal işlevi, her iki metinde de zaman, yalnızca olayları sıralayan nötr bir yapı değil; anlatının psikolojik, kültürel ve ideolojik katmanlarını görünür kılan bir anlatı aracıdır.⁵⁶

*Dâ'*da zaman; inanç, direniş ve gençliğin şekillenme sürecini ortaya koyarken, *es-Sebîliyyât*'ta zaman; yas, kayıp ve bellekle kurulan ilişkiyi inşa eder. Bu bakımdan zaman, her iki romanda da karakterlerin kimliklerini inşa ettikleri, travmalarını taşıdıkları ve varoluşlarını sorguladıkları bir düzlem olarak işlev görür.⁵⁷

2.5. Romanlardaki Mekânlar

Her iki romanda da mekân yalnızca bir arka plan değil, anlatının anlamını belirleyen aktif bir öğedir. *Dâ'*da mekân, anlatıcının ruhsal durumuyla iç içe geçmiştir. Savaş cepheleleri, hastane çadırları, sığınaklar gibi alanlar, yalnızca fiziksel değil, psikolojik mücadele alanı olarak sunulur. Topografik gerçeklik bireysel hafızanın duygusal yüküyle şekillenir. *es-Sebîliyyât*'ta ise köy, kolektif kimliğin ve belleğin merkezidir. Mekân, toplumsal yapının, kültürel kodların ve geleneksel yaşam biçiminin temsilcisidir. Savaşın bu mekân üzerindeki yıkıcı etkisi, yalnızca fiziksel tahribat değil, bir yaşam biçiminin çözülmesi olarak işlenir. Mekân, burada kolektif kaybın simgesi hâline gelir.⁵⁸

Fokalizasyon ve mekânın öznel İnşası açısından *es-Sebîliyyât* romanında olaylar, yaşlı bir kadın olan Ümmü Kasım'ın iç dünyasından süzülerek aktarılır. Mekânlar, onun hafızasıyla iç içe geçerek kişiselleştirilmiş bir duygu topografyasına dönüşür. Şattülarap Nehri'nin kuruması ya da boşalan köy sokakları, yalnızca fiziksel değişimleri değil, Ümmü Kasım'ın içsel çöküşünü temsil eder. Benzer şekilde, *Dâ* romanında da anlatım, genç anlatıcının tanıklığına dayanır. Fakat burada fokalizasyon, savaşın hemen içinden, hareket hâlindeki bir özne tarafından yürütülür. İranlı genç kızın gözünden aktarılan mekânlar; cephe gerisi, hastane, sokaklar ve mezarlıklar gibi savaşın dolaysız etkilerini barındıran alanlardır. Bu öznel bakış, yalnızca çevreyi betimlemekle kalmaz; aynı zamanda anlatıcının psikolojik dönüşümünü mekân üzerinden izlemeyi mümkün kılar.⁵⁹

Habitat mekân aidiyet ve yersizlik bağlamında *es-Sebîliyyât*'ta habitat mekân, kahramanın doğup büyüdüğü köydür. *es-Sebîliyyât* köyü, geçmişin biricik hatıralarını barındıran bir aidiyet merkezidir. Ancak savaş, bu mekânı yıkıma uğratar. Bu noktada aidiyet, fiziksel mekândan çok, bellekte saklı kalan bir “zaman hissine” dönüşür. *Dâ* romanında habitat mekân sürekli değişir. Anlatıcı, savaştan kaçarken bazen şehirde, bazen cephe hattına yakın bölgelerde bulunur. Bu parçalanmış mekânsal yapı, aidiyet duygusunu kırılanlaştırır. Mekânın süreksizliği, anlatıcının zihinsel dalgalanmasını da yansıtır.⁶⁰

56 Michael Toolan, *Narrative: A Critical Linguistic Introduction* 2nd ed. (London: Routledge, 2001):89–110

57 Percy Lubbock, *The Craft of Fiction*, (London: Jonathan Cape, 1921): 57-76.

58 Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*. Çev. Aykut Derman, (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1996):25.

59 Mustafa Zeki Çıraklı, *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar*; Baskı 1, (Hece Yayınları, 2105):55.

60 Hafez, Sabry, “The Transformation of Reality and the Arabic Novel’s Aesthetic Response, (*Bulletin of the School*

Bu bağlamda *Dâ*, yersizliğin ve geçiciliğin habitat algısını nasıl sarstığını gösterir. Antagonist Mekân: Savaşın Sembolü; *es-Sebîliyyât*'ta savaşın yarattığı boşaltılmış köyler, yıkılmış evler ve susuzluk çeken topraklar antagonist mekânları oluşturur. Bu mekânlar, Ümmü Kasım'ın hem dışsal tehditlerle hem de içsel yalnızlıkla yüzleştiği alanlardır. *Dâ*'da ise antagonist mekânlar cepheye yakın şehir sokakları, bombalanmış binalar, yaralıların taşındığı hastaneler ve cenazelerin yer aldığı alanlardır. Bu mekânlar, anlatıcının savaşla doğrudan karşılaştığı noktaları oluşturur. Her iki metinde de antagonist mekân, sadece fiziksel yıkımı değil; aynı zamanda kimliğin ve güvenliğin sarsılmasını temsil eder⁶¹.

İzotopi, tekrarlarla anlam kurulumu açısından *es-Sebîliyyât*'ta hurma ağaçları, kurumuş nehir yatakları, köy yolları ve türbeler anlatı boyunca tekrar eder. Bu tekrarlar, tematik bir izlek oluşturarak karakterin zihinsel bağlılıklarını sürekli hatırlatır. *Dâ*'da benzer bir izotopi, tekrar eden mekânlar ve eylemler aracılığıyla sağlanır. Anlatıcının hastaneye gidip gelmesi, bombalanan evlere dair sahneler ya da şehit cenazelerinin defni gibi olaylar tekrar eder. Bu tekrarlar, travmanın dairesel doğasını ve karakterin bu travmayı aşmakta yaşadığı zorluğu simgeler.⁶²

Epifani mekânları yüzleşme anları ise, her iki romanda da belirli mekânlar, karakterin kendi geçmişiyle veya kayıplarıyla yüzleştiği epifanik alanlara dönüşür. *es-Sebîliyyât*'ta türbeler, çocuklarının mezarları ve Şattülarap kıyısı, Ümmü Kasım'ın varoluşsal sorgulama alanlarıdır. *Dâ*'da epifani mekânları daha çok savaşın merkezine yakın yerlerdir. Anlatıcı, savaş ortamında kadın olarak konumunu, inancını ve ailesini yeniden tanımlamak zorunda kalır. Özellikle defin sahneleri ve hastaneler, bu içsel dönüşümün gerçekleştiği mekânlardır.⁶³

Geçiş mekânları bağlamında Dönüşümün Eşiği açısından Köprüler, yollar ve geçitler her iki eserde de yalnızca fiziksel geçişleri değil, ruhsal ve psikolojik eşikleri temsil eder. *es-Sebîliyyât*'ta köye dönüş yolculuğu ve Cumeh Köprüsü gibi geçiş unsurları, geçmiş ile şimdi arasındaki duygusal boşluğu görünür kılar. *Dâ*'da ise cepheye yapılan yolculuklar, anlatıcının korku, inanç ve cesaret arasında gidip geldiği geçiş anlarıdır. Bu yönüyle geçiş mekânları, anlatı içinde dönüşümün hem içsel hem de fiziksel eşikleri olarak işlev görür.⁶⁴ Mekânın anlam üretici rolü bakımından her iki romanda da mekân, klasik anlatıların aksine yalnızca olayların sahnesi değil; anlatının semantik ve sembolik yükünü taşıyan aktif bir öğedir. *es-Sebîliyyât*'ta mekân, belleğin taşıyıcısı ve kültürel kimliğin koruyucusu iken; *Dâ*'da mekân, dönüşen bir hafızanın ve inançla örülmüş bir dayanıklılığın göstergesidir. Bu bağlamda, savaşın mekânsal temsili, sadece dışsal bir yıkımın değil, karakterlerin iç dünyasındaki kırılmaların da görünür hâle geldiği anlatsal bir araç hâline gelir. Anlatıbilimsel açıdan değerlendirildiğinde, her iki eserde

of Oriental and African Studies, vol. 57, no. 1, 1994):93–112.

61 Derek H. Smith, "Blurring the Protagonist/Antagonist Binary through a Geopolitics of Peace, *The Geographical Bulletin* 57, no. 2 (2016): 85–96.

62 Michael Riffaterre, *Semiotics of Poetry* (Bloomington: Indiana University Press, 1978): 20-33.

63 Morris Beja, *Epiphany in the Modern Novel*, (Seattle: University of Washington Press 1971):13-35.

64 Peter Nicholls, *Modernism and the Limits of Genre*, In *The Cambridge Companion to Modernism*, edit:Michael Levenson, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999):51-73.

mekân, anlatıcının öznel inşasını, psikolojik dönüşümünü ve ideolojik konumlanışını anlamak için vazgeçilmez bir analiz düzlemi sunar.

2.5. Hafıza ve Tanıklık

Dâ bireysel hafızaya dayalıdır; anlatıcının kendi yaşamına dair tanıklığı söz konusudur. Travmatik deneyimler, kişisel bir dille aktarılır. Bu tanıklık, dini ve milli kimlik öğeleriyle örülmüş, ideolojik yönü olan bir anlatıya dönüşür. Aynı zamanda kadın hafızası üzerinden savaşın siviller üzerindeki etkisi kayıt altına alınır.*es-Sebilyyât*'ta ise anlatı, toplumsal belleği işler. Kadın karakter, ⁶⁵yalnızca kendi anılarını değil, köy halkının geçmişini ve kültürel mirasını da taşır. Roman, bir tür kadın merkezli sözlü tarih anlatısı gibi işler. Kadın karakterler, geçmişin taşıyıcısı ve aktarıcısıdır.⁶⁶

2.6. Dil ve Üslup

Dâ'nın dili, yer yer duygusal, yer yer epik bir tona sahiptir. ⁶⁷Dini göndermeler, dua ve ayetlerle örülü anlatım, metne mistik ve direnişçi bir kimlik kazandırır. Bu yönüyle *Dâ*, edebî olduğu kadar ideolojik bir metin olarak da değerlendirilebilir. *es-Sebilyyât*'ta ise anlatım dili daha yalın ve yereldir. Bölgesel ağızlar, deyimler ve halk anlatıları sıkça kullanılır. Bu, romanın otantik bir köy anlatısı havası kazanmasını sağlar. Sözlü anlatı geleneği romanın yapısına yedirilmiştir.⁶⁸

Sonuç

Bu çalışma, Seyyide Zehrâ Hüseyinî'nin *Dâ* adlı anı-romanı ile İsmail Fehd İsmail'in *es-Sebilyyât* adlı kurmaca romanını karşılaştırmalı olarak ele alarak, İran-İrak Savaşı'nın edebî temsillerine anlatıbilimsel ve toplumsal cinsiyet bağlamında ışık tutmayı hedeflemiştir. İnceleme sonucunda, yalnızca savaşın fiziksel etkilerine değil, aynı zamanda bireylerin hafızasında ve anlatı yapısında bıraktığı izlere dair çok katmanlı bulgulara ulaşılmıştır. Her iki metnin de savaş temsiline dair anlatı yapısı, kurgu ve anlatıcı konumlandırması açısından farklı ama tamamlayıcı özellikler taşıdığı görülmüştür.

Dâ, otobiyografik bir metin olarak, birinci tekil şahıs anlatımıyla bireysel tanıklığı ön plana çıkarırken; *es-Sebilyyât*, yaşlı bir kadın karakterin odak noktasında üçüncü şahıs anlatımıyla daha kolektif ve temsili bir yapı kurmaktadır. Bu durum, anlatıbilimsel düzlemde, anlatıcı kimliğinin metinler arası anlam üretiminde belirleyici bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. *Dâ*'da tanık-özne ilişkisi güçlü bir biçimde işlenmiş; anlatıcı, yalnızca gözlemleyen değil, aynı zamanda

65 İnci Enginün, "Kadın Anlatılarında Tanıklık ve Bellek," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 34 (2016): 113–128.

66 Eakin, Paul John Eakin, *How Our Lives Become Stories: Making Selves*, (Ithaca: Cornell University Press, 1999):122–137.

67 Gerald Prince, *A Dictionary of Narratology*, Revised edition. (Lincoln: University of Nebraska Press, 2003):93–94.

68 Şaban Sağlık, *Popüler Roman Estetik Roman*, Baskı .1, (Akçağ yayınları, 2019):65.

müdahil olan bir figür olarak konumlanmıştır. Buna karşılık, es-Sebîliyyât'ta anlatı daha çok sessizliğin, geri çekilişin ve içsel çözümlemenin ön plana çıktığı bir yapıda ilerlemektedir.

İran-İrak Savaşı'nın edebi bellekteki yeri üzerine önemli gözlemler elde edilmiştir. Her iki metin de bu savaşın yalnızca bir politik çatışma değil, aynı zamanda sivil hayatı kökten dönüştüren bir travma alanı olduğunu göstermektedir. Dâ, İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik yapısı içerisinde şekillenen bir direniş söylemini kadın bedeninde somutlaştırırken; es-Sebîliyyât, savaşın Irak toplumunun kırsal ve yoksul kesimlerindeki yıkıcı etkilerini görünür kılar. Bu bağlamda her iki metin, Ortadoğu coğrafyasındaki savaşların ulusal anlatılardan bağımsız olarak ortak insani acılar ürettiğine işaret etmektedir. Ayrıca savaşın toplumsal cinsiyet temelli etkileri bağlamında, kadın karakterlerin konumlandırılması dikkat çekici bir bulgudur. Dâ'da anlatıcı genç bir kadın olarak aktif bir şekilde savaşın içerisinde yer almakta; lojistik destek, sağlık hizmeti, cenaze taşıma gibi görevleri üstlenerek savaşın öznesi hâline gelmektedir. Öte yandan es-Sebîliyyât'ta Ümmü Kasım karakteri, savaşın gölgesinde geçmişi ve kayıplarıyla yüzleşen, daha çok içe dönük bir direniş biçimini temsil etmektedir. Bu farklılıklar, savaşın kadınlar açısından tek boyutlu bir mağduriyet alanı değil, çok yönlü bir özneleşme süreci olduğunu göstermektedir.

Anlatıbilimsel olarak değerlendirildiğinde, her iki metin de bellek anlatısı olarak işlev görmektedir. Dâ, bireysel hafızadan kolektif hafızaya geçişin izlerini taşıırken, es-Sebîliyyât, unutuş ve sessizlik üzerinden alternatif bir bellek oluşturur. Bu yapı, anlatının yalnızca bir olaylar zinciri değil, hafıza mekânı ve kimlik inşa aracı olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Ayrıca anlatı zamanının, mekânsal geçişlerin ve karakter iç monologlarının yoğun kullanımı, anlatı yapısının savaş sonrası dönemin ruh halini de yansıttığını göstermektedir. Bu çalışma savaşın edebi temsiline dair yalnızca tematik değil, biçimsel ve anlatısal düzeyde de özgün katkılar ortaya koymaktadır. Zaman yapısı bakımından her iki metin de klasik kronolojiyi terk etmiş; geriye dönüşler (analepsis), ileriye sıçramalar (prolepsis), döngüsel zaman ve epifanik anlar gibi anlatı teknikleriyle zamanın kırılğan doğasını ortaya koymuştur.

Mekân çözümlemesi bağlamında ulaşılan bulgular, her iki romanda da mekânın yalnızca bir fon değil; karakterin duygusal, kültürel ve tarihsel bağlamını şekillendiren bir unsur olduğunu göstermektedir. es-Sebîliyyât'ta köy, nehryatağı, türbe ve köprüler gibi mekânlar, belleğin ve kaybın izini taşıyan, epifanilere alan açan metaforik yapılar hâline gelirken; Dâ'da cephe gerisi, ev içi mekânlar ve savaş alanı, karakterin inanç, aidiyet ve sorumlulukla kurduğu ilişkiler bağlamında anlam kazanmıştır. Bu da mekânın anlatı içindeki varoluşsal yükünü ortaya koyan önemli bir anlatıbilimsel bulgudur.

Olay örgüsü ve anlatıcı bakış açısı açısından, Dâ'da birinci tekil şahıs anlatıcı kullanılarak bireysel tanıklığın ve otobiyografik güvenilirliğin öne çıkarıldığı, es-Sebîliyyât'ta ise üçüncü tekil şahısta sınırlı odaklı (içsel fokalizasyon) anlatıcının tercih edilerek karakterin iç dünyasına daha mesafeli ama derinlikli bir erişim sağlandığı tespit edilmiştir. Bu fark, okuyucunun karakterle kurduğu empati düzeyine ve anlatının duygusal yoğunluğuna doğrudan etki etmektedir.

Ayrıca çalışmanın gösterdiği bir diğer önemli bulgu, iteratif zaman ve anlatı motiflerinin her iki metinde de duygu sürekliliği sağlamak amacıyla kullanıldığıdır.

Dâ ve es-Sebilyyât, farklı edebi geleneklerden gelen, farklı anlatım biçimlerine sahip olmalarına rağmen, savaşın bireysel ve toplumsal boyutlarını derinlemesine sorgulayan iki önemli metindir. Kadın karakterlerin merkezde yer alması, hem Ortadoğu savaş edebiyatının temsil yönünü güçlendirmekte hem de anlatının toplumsal cinsiyet perspektifinden okunmasını mümkün kılmaktadır. Bu bakımdan, edebi tanıklık yoluyla Ortadoğu toplumlarında kadınların savaşla kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmek, çalışmanın temel bulgularından biri olarak öne çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Albert H, Hourâni. Philip Khoury ve Mâry Wilson. eş-Şarkü'l-Evsâti'l -Hadîs. Cilt.II, (Mâdârât li-Ebhâs 1939-1993):8-12.
- Abbott, H. Porter. The Cambridge Introduction to Narrative. 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008):98-132.
- Ali, Nadje. Iraqi Women: Untold Stories from 1948 to the Present. (Zed Books, 2007):132-145.
- Abbott, H. Porter. The Cambridge Introduction to Narrative. 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2008):30-150.
- Aytaç, Gürsel. Roman Sanatı ve Roman Teorisi. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990):55.
- Aktaş, Şerif. Roman Sanatı ve Teknikleri. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001):49-70.
- Beja, Morris. Epiphany in the Modern Novel. (Seattle: University of Washington Press, 1971):13-35.
- Bal, Mieke. Narratology: Introduction to the Theory of Narrative. 2nd ed. (Toronto: University of Toronto Press, 1997):78-85.
- Booth, Wayne C. The Rhetoric of Fiction. (Chicago: University of Chicago Press, 1983)2:14-225.
- Booth, Marilyn. *History in Fiction, Fiction in History: The Arabic Historical Novel*. Poetics Today Cilt.35, no.2 (Duke University Press Durham, North Carolina, ABD, 2014): 325–367.
- Brosman, Catharine Savage. *War and Literature*. (In The Johns Hopkins University Press on behalf of The South Central Review 9, no. 1 1992): 85-89.
- Bachelard, Gaston. Mekânın Poetikası. Çev. Aykut Derman. (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1996):25.
- Brooks, Peter. Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984):325-330.
- Çıraklı, Mustafa Zeki. *Anlatıbilim Kuramsal Okumalar*. Baskı .1 (Hece Yayınları, 2105):55.

- Cooke, Miriam. *Women and the War Story*. (University of California Press, 1997): 15-33.
- Dorrit, Cohn. *The Distinction of Fiction*. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999):50-135.
- Eakin, Paul John, *How Our Lives Become Stories: Making Selves*.(Ithaca: Cornell University Press, 1999):122–137.
- Enginün, İnci. *Kadın Anlatılarında Tanıklık ve Bellek*. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, no. 34 (2016): 113–128.
- el-Hilâl*, Muhammed Ğanîmî. *el-Edebü'l-Mukârin*. Baskı. 9 (Neşrû'n- Nahda Kâhire Mısriyye 2008):18-21.
- Fâmerz, Hâceste. “Peydâyeş ve tekvîn-i român-ı fârisî”. *Târih-i Edebiyyât-ı Fârisi*. Sayı. 59 No.3 (2007):66.
- Fludernik, Monika. *An Introduction to Narratology*. (London: Routledge, 2009):25-38.
- Gheyanchi, Elham. “Sacred Defense, Sacred Narrative: Iranian Women Writing on the Iran–Iraq War.” *Middle East Critique* Cilt.19, Sayı.2, (Londra:Taylor-Francis, 2010):129-132.
- Gelvin, James L. *The Modern Middle East: A History*. (New York: Oxford University Press 2016):117-143.
- Gerard, Genette. Jane E. Lewin ve Jonathan Culler, *Narrative discourse an easy in method*. (Cornell University Press Ithaca New York,1980): s.7
- Guillard, Marius François. *el-Edebü'l-mukârin*. çev:Henri Zeğab.Baskı.2 (Dârü'l-Ubeydât Beyrût 1988):18.
- Harmancı, Hasan. AbdurrahmanMünif'in el-Eşcâr ve'l- İğtiyâlu Merzûk Romanının Teknik Yönden İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018):23–31.
- Herman, David. *Basic Elements of Narrative*. (Malden. (MA: Wiley-Blackwell 2009): 47-92.
- Okay, Orhan. *Roman ve Gerçeklik: Anlatı Üzerine Düşünceler*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002):72- 112-138.
- Hüseynî, Seyyide Zehrâ, Dâ: Hatrât-ı Zehrâ Hüseynî, (Tahran: İntişarat-ı Surey-i Mehr, 2009):13–25, 87–110.
- Hafez, Sabry. “The Transformation of Reality and the Arabic Novel’s Aesthetic Response.” (*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 57, no. 1, 1994): pp. 93–112.
- İsmâil Fehd İsmâil, *es-Sebiliyyât*, 2. baskı (İn-Neşr Novâ, 2017): 7-13.
- Joyce, James. Stephen Hero. Ed Theodore Spencer. (New York: New Directions, 1963): 211-213.
- Jayyusi, Salma Khadra. *Modern Arabic Fiction: An Anthology*. (New York: Columbia University Press, 2005): 52-85.
- Jesse, Matz. *Tatavvürü'r-Rivâyeti'l-Hadîse*. çev. Lütfiyye ed-Delîmî (Bağdat: Dârü'l-Medâ, 2016): 81.
- Jahn, Manfred.Çev: Dervişcemaloğlu, Bahar. *Anlatıbilim Anlatı Teorisi El Kitabı*.Baskı.3(Dergâh Yayınları 2020):99.
- Karimi Hakkak, Ahmad. *Voicing the Voiceless: Women War and Memoir in Iranian Literature In Contemporary Persian Literature: A Critical Introduction*. edit:Kamran Talattof, (New York: Routledge 2015):201-220.
- Keshavarz, Fatemeh. *Jasmine and Stars: Reading More Than Lolita in Tehran* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007):97–104.
- Lubbock, Percy. *The Craft of Fiction*. (London: Jonathan Cape, 1921):57-76.
- Mansûr,Kaysûma. *İttihâdü'r-Rivâyeti'l-Arabiyyeti'l-Hadîse fi'n-Nisfi's-Sânî mine'l-Karni'l-Işrîn*. (Tunûs: ed-Daru'l Tûnisiyye, 2013): 39.
- Maleh, Layla. *Arab Voices in Diaspora: Critical Perspectives on Anglophone Arab Literature*. (Amsterdam–New York: Rodopi, 2009):291-310.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005):44-46.

- Moran, Berna. Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994):137-151.
- Najmabadi, Afsaneh. *The Erotic Vatan Homeland as Beloved and Mother: To Love, to Possess, and to Protect*. (University of California Press Berkeley, California, ABD 2005).85-113.
- Nicholls, Peter. Modernism and the Limits of Genre. In *The Cambridge Companion to Modernism*, edit: Michael Levenson. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999):51-73.
- Omega, Susana Landa. Jose Angel, Garcia. *Narratology: An Introduction*, (London: Longman, 1996):31-59.
- Futûhi, Rudmajani Mahmûd. Gune-i Şinâsi-i Rivâyet-i der Dastân-ı Farisi. (Tehran: Samt, 1391,2012):88-117.
- Parla, Jale. Don Kişot'tan Bugüne Roman. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000):15-45.
- Prince, Gerald. *A Dictionary of Narratology*. Revised edition. (Lincoln: University of Nebraska Press, 2003):93-94.
- Shlomith, Rimmon-Kenan. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. 2nd ed. (London: Routledge, 2002):26.
- Smith, Sidonie. and Julia, Watson. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. 2nd ed. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010):168-174.
- Shlomith, Rimmon-Kenan. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. (London: Routledge, 2002):59-67.
- Smith, Derek H. "Blurring the Protagonist/Antagonist Binary through a Geopolitics of Peace." *The Geographical Bulletin Cilt. 57, no. 2* (2016): 85-96.
- Riffaterre, Michael. *Semiotics of Poetry*. (Bloomington: Indiana University Press, 1978):20-33.
- Sağlık, Şaban. *Popüler Roman Estetik Roman*. Baskı.1 (Akçağ yayınları, 2010):65.
- Sağlık, Şaban. *Yorum Anlatı Yorum*. Baskı.1 (Hece Yayınları, 2014):213.
- Tekşan, Mesut. *Roman Teknikleri.Baskı.1* (Paradigma Akademi, 2021):142.
- Todorov, Tzvetan. *Poetikaya Giriş*. Çev. Tomris Uyar. (İstanbul: Metis Yayınları, 2001):52-66.
- Toolan, Michael. *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. 2nd ed. (London: Routledge, 2001): 89-110.
- Yıldız, Ahmet. Abdulvehhâb 'Îsâvî'nin ed-Dîvânü'l-İsbartî İsimli Romanının Teknik ve Tematik İncelemesi (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020):12-18.23-31.

